

GÜNÜMÜZ TOPLUMUNDA MİTLER: ANADOLU HALK EFSANELERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet Şükrü Nar*

Giriş

Toplumların sosyal-kültürel yaratımın bir yansıması, kimi kez gerçeğin ya da hayalin ortak noktada buluştuğu anlatılar içinde belki en önemli sözlü kaynak eser efsanelerdir. Arkaik toplumlarda yazının bilinmemesi ya da tam manasıyla yaygınlaşmaması, insanların kendilerini, belli bir sözlü anlatıyla ifade etme gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda destan, mit ve efsane gibi sözlü anlatılar, topluluk üyelerine kültür aktarımında önemli bir görevi üstlenmiştir. Süreç içinde bu sözlü edebi ürünlerin, modern toplumsal yaşamda görsel bir olgu olarak toplum nezdinde sergilenilmesi, mit ve onunla bağıntılı diğer kavramların bilimsel toplantılarda ve toplumsal yaşamda daha sık dile getirilmesine neden olmuştur. Özellikle günümüz koşullarında değişen yüzüyle mitler, kültüre, dahası topluma yaptığı katkıyla, kendini kabul ettirmiş sosyo kültürel bir olgu haline gelmiştir. Mitler, birbirine benzeyen ya da farklıklar arz eden çok sayıda temayı işlemesi yanında hem tarihsel hem de kültürel alanlara vurgulama yapması onu; toplumun ortak değerlerini, duygularını, düşüncelerini, deneyimlerini,

****Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.**

alışkanlıklarını yansıtan, toplumsal bir bilincin ürünü haline getirmiştir.

Mitlerin daha ziyade antik çağ toplumlarıyla ilişkilendirilmesi kaynağının da çok eskilere dayandığının bir göstergesidir. Ancak mitler; sadece arkaik toplumlarla ilişkili bir kavram değildir. Süreç içinde sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların toplumların lehlerine gelişmesi mit olgusunun da değişen ve gelişen biçimiyle uyarlanmasını zorunlu kılmıştır. Geçmişte mitlerin konusunu doğaüstü olaylar, abartılı kahramanlık hikâyeleri ya da dinsel öğeler oluştururken, günümüzde ise daha çok toplumsal yaşamdaki alıntılar oluşturur. Dolayısıyla, tarihsel süreç içinde mitlerin evrilmesiyle birlikte yerini destan, efsane ya da Anadolu halk hikâyeleri gibi kavramlara bıraktığını söyleyebiliriz. Bu çalışmada, günümüz mit olgusunun bir sonucu olarak görebileceğimiz, toplumumuzun kültürel bir yönünü temsil eden efsanelerin, Anadolu halk anlatılarında yeri ve önemi analiz edilmeye çalışılmıştır.

I. Genel Olarak Mit Olgusu

Arkaik toplumlardan günümüze gelen birçok edebi ürün bulunur. Bunların içerisinde belki de en anlamlı olan kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan mit, destan, efsane ya da masalsı anlatılardır. Çünkü bu eserler, o topluma özgü duygu ve düşünceleri yansıtmakta ve bu özelliğiyle, insan davranışlarının anlaşılması adına önemli bilgi kaynağı sağlamaktadır. Hele ki bu durum küçük ölçekli ya da alt-kültür özelliği gösteren geleneksel toplum yapılarında (ortak bilinç ve ortak hareket etme duygusunun yoğunluğu nedeniyle) daha da anlam kazanmaktadır. Öyle ki bu tür topluluklarda, mitler (mythos) bütününden ortaya çıkan kolektif bir eylem algısı, toplumsal yapıda birlik/kimlik duygusunu güçlendirici pozitif bir etkiye neden olabilmektedir.

Mitlerin sözlü kültürel bir ürün olarak tekrarlanabilir olması, dahası yaşayan bir eser olarak görülmesi, ayrıca kimi araştırmacılara göre dinsel ritüellerin bir yansıması olarak uygulanabilmesi, toplumların simgesel geçmişini açıklaması ve tüm bu özellikleriyle karmaşık bir yapı arz etmesi kökenine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda mitlerin oluşumuna ve yaşadığı tarihe göre birçok açıklama getirilmiştir. Mit genel anlamda söylenen ve duyulan bir söz, masal, öykü ya da efsane anlamına gelen bir anlatıya karşılık gelmektedir. Geçmişte eski çağ tarihine-Eski Yunan tarihine- kadar uzanan mitler savaş, adalet, din, iktidar ve mücadele gibi konularla anılır. Geçmişten bugüne aktararak süregelen mitler, tanrıların doğuşunu, özelliklerini ve aralarındaki ilişkilerini, insanların, şehirlerin ve dünyaların nasıl ortaya çıkmış olduklarını açıklamaya çalışır. Ve özetle toplumu ilgilendiren, geçmişe ilişkin kültüre dair pek çok kompleks olaylar dizisi mitler içinde değerlendirilir. Dolayısıyla erken dönem araştırmalar daha çok Yunan kaynakları üzerinedir. Bu manada mit, sözcüğünün kökenine ilişkin verilerin Antik Yunan'a dayandığı ve Yunancada geçen gerçek dışı, kurmaca ya da hayal anlamına gelen “mythos” ve doğru, mantıklı ya da gerçek bilgi anlamında kullanılan “logos” sözcüklerinin bir karşıtlık ilişkisinden ortaya çıktığı yönündedir. Oysaki mit kavramı, Antik Yunan toplumu ile sınırlanmayacak kadar geniş bir özellik gösterir. Diğer toplumlarla ilişkin incelemeler özellikle 19.Yüzyılda arkeoloji ve filoloji araştırmacılarının, Mezopotamya ve Doğu halklarını incelemeleriyle gerçekleşmiştir. Ancak asıl veriler antropologların etnoğrafik çalışmalarından elde edilmiştir. Sümer, Babil, Hitit ve Asur mitlerine iliş-

kin bilgiler mitlerin, salt Eski Yunan kaynaklı olmadığını ortaya koymuş, aynı zamanda kökenine yönelik yeni bir tartışmaya da neden olmuştur (Kirk,1973:3;Erhat,2012:5-6; Bonnefoy,2000:v).

Dolayısıyla yirminci yüzyıla kadar Batı'daki felsefe ve din araştırmacıların çeşitli mit tanımlamalarını Eski Yunan mitolojisine dayanarak yaptığı, bu kavramı uydurma, gerçek dışı, kurgulama... gibi kavramlarla açıkladığıdır. Özellikle hristiyan dininin, paganizme karşı yürüttüğü mücadelede mit olgusu, gerçekliğe aykırı düşen şeyler olarak kullanılmıştır. Süreç içinde, özellikle antropologların arkaik toplumlara yönelik çalışmaları ve buna paralel geçmiş toplumlarla ilgili bilgilerin artmasıyla birlikte mite yüklenen anlamların değiştiği ve daha kabul edilebilir düzeyde kaldığı görülmektedir (Eliade, 1973:307).

Mitler, pek çok durumda inanışlarla ilintilidir; onunla iç içedir. Özellikle arkaik toplumlarda töre ve toplumsal düzenlemeleri ya da sorunları tanımlaması bakımından o döneme ilişkin felsefi düşüncenin temelini oluşturur. Mitler, insanların kökenini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda insanlığın gelişim sürecine yönelik önemli olayları anlatır. Onu önemli kılan unsurların başında, ilkel ve geleneksel toplulukların oluşumuna ilişkin sunduğu çözümlemelerdir. Diğer bir değişle, insanların toplu halde yaşayabilmesi ve algıladıkları sorunlara karşı mücadele edilmesine olanak sağlar. Bu bağlamda mitler, insanın yaşadığı problemlere çözüm bulmak için kurgulanmış bir araca dönüşür (Armstrong,2005: 8-11; Elidea,2001: 20-22).

Bu yaklaşım içinde, toplumların en eski kültürel yönünü temsil eden mitlerin, inanç biçimleri ile doğrudan ilişkisi, ayrıca kutsallıkla olan bağı onu günümüz ve geçmiş toplumlar ile ilgili kılar. Diğer bir ifade ile onun din ile olan yakın ilişkisi, hem kutsallığına hem de ritüeller vasıtasıyla sembolize edilerek görsel anlamda vücut bulmasına olanak sağlar. Ancak din ile mit arasında tam manasıyla bir uzlaşmaya varmak zordur. Mitleri, ilkel toplumlardaki inanışlarla (atalar kültü, totemizm, Şamanizm...) açıklamaya çalıştığımızda doğal ve anlaşılır bir kabul görecektir. Çünkü birçok mitin konusunda olağanüstü, doğa dışı varlıklar olabilmekte bu da ilkellerin dini inanış biçimleriyle-mitolojik inanışlarıyla-çoğu kez örtüşebilmektedir. Oysaki böylesi bir sonuç, günümüzdeki dini inanışlarda saçma, kabul edilemez ve dindışı söylemler olarak anlam bulmaktadır.

İlkel toplumlar, ilk insanların ortaya çıkışını totemistik inanışla açıklamaya çalışırlar. Diğer bir ifade ile insan ile totem olarak kabul edilen hayvan arasında nesil ilişkisi vardır. Bu ortak köken sayesinde ilkeller, ortak tabiatlarını açıkladıklarına inanırlar. Örneğin, Narrinyeriler, ilk insanların belli bir kısmını, kendilerini vahşi hayvanlara dönüştürdüklerine inanırlar. Ya da Avustralya yerli toplumlarında olduğu gibi, insanlığın başlangıcını birtakım garip hayvanlarla ilişkili olduğunu düşünürler. Bu manada mitsel güçlerin, hayvanların ve bitkilerin varlıklara dönüşüm safhalarını temsil eden ve onlardan oluşan insanı açıkladığını varsayarlar. Benzer durumu, Haidalar, Tlinkitler ve Tsimshianlar gibi diğer topluluklar arasında da rastlamak mümkündür (Durkheim, 2005:169-170). Örneğin Türk mitolojisinde de benzer örneklerle rastlayabiliriz. Eski Türklerin totem inanışında kutsal olarak kabul edilen hayvan kurttur. Burada, Türk boylarının kökeninin insan ve kurdun evliliğinden ortaya çıktığı, kurdun insana ya da insanın kurda dönüşebildiği durum mitolojik olarak anlatılır.

Mitlerin, nasıl düzenlendiklerinden ziyade onların hangi amaçla kullanıldığını, yani toplum içindeki işlevini açıklamamız gerekir. Mit genel olarak hayal ve yanlış inanışlarla kavramsallaştırıldığı için, tarihi ve mitsel hikaye arasındaki ayrımın doğru yapılması gerekir. Bu şekilde, bir halkın resmi tarihi, tarih olarak mı yoksa mit olarak mı kabul edilmelidir? Miti, tarihi olmaktan çok sembolik bir gerçeği yansıtabileceğini düşünmek daha anlaşılır olabilir. Öyle ki, modern toplumlarda birey, çoğu durumda kendini evrensel tarihle açıklamaya çalışır. Diğer bir değişle, insanlığın gelişiminin tarih tarafından oluşturulduğu kanısı hakimdir. Oysaki arkaik ve geleneksel toplumlarda insan, kendisini mitlerle açıklamaya çalışır. Onun için, kabilesinin mitsel öyküsünü hatırlamak ve bunu diğer nesillere aktarmak birincil önceliktir. Çünkü kökenine ilişkin bir mitin; kült yoluyla yeniden gerçekleşmesi sayesinde, tanrılarının, kahramanlarının veya atalarının yaptıkları şeyleri ve deneyimleri, tekrardan yaşayacaklarına ve bu sayede topluluğun bütünüyle yenileneceğine inanırlar (Elide, 2001:22-32,150).

Levi-Strauss'a göre mitoloji statiktir; mitte aynı olaylar tekrar tekrar birleştirilmiş olarak görülür. Ancak bu mitsel olaylar, tarihe kapalı bir sistem içinde zıtlık ilişkisi içinde yer alırlar. M. Eliade göre bu ayrım, mitin çevrimsel, tarihin ise doğrusal olmasından kaynaklıdır. Genel anlamda ise mite yönelik üç tür yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlar: (i) B. Malinowski tarafından geliştirilen ve dinler tarihçisi Mircea Eliade tarafından genişletilen mitlerin, toplumsal imtiyazlar olduğu ve böylece bireyler için model davranış kalıpları sunduğu diğeri ise (ii) geleneksel ve modern devlet ayırımına atıfta bulunarak mitlerin ardındaki entelektüel olaylara odaklanması ve üçüncü olarak (ii) Levi-Strauss'un miti ikili karşıtlık olarak anlamlandırma ve böylece toplumsal yapıyı çözümleme çabası olarak kavramsallaştırılabilir (Herzfeld,2012: 259-262).

Bu yaklaşım içinde Levi-Strauss, her bir mitin içerisinde yer alan kodu bulunduğunu ve her koddaki öğelerin, birbirleriyle bağıntısının öteki kodlara karşılık geldiğini ve simgesel bu kodların tümünün bir dil gibi yapılandığını belirtir. Mitler sayesinde de, o topluluğa has zihnimizde anlam dizgeleri oluştuğunu ve o topluluk hakkında önemli verilere ulaşıldığını belirtir (Levi-Strauss,1986:8-9). Ona göre mitlerin gerçek dünyadan bağımsız, kendilerine özgü bir mantıkları vardır. Bunlar soyutlanabilir bir model olduğundan, modeller vasıtasıyla bireyler, gerçek dünyadaki konumlar hakkında fikir edinirler. Mitler sayesinde olayların nasıl gerçekleştiği, kimler tarafından, niçin ve hangi koşullarda yapıldıkları açıklığa kavuşur. Bu yönüyle mitleri kutsal tarih olarak niteleyebiliriz (Bates,2009:442, Elidae,2001:185).

Öyle ki, Strauss'a göre mitler bir masal değildir; toplumun bilinmeyen ataları tarafından yeni nesillere aktarılan mesajlar bütünüdür. Bu mesajlar bütünü birden fazla mitin bir araya gelmesi nedeniyle karmaşık bir görüntü verir. Yapılması gereken de bu karmaşık yapıyı anlamlandırmak ve topluluğa özgü genel ilkeleri ortaya çıkarmaktır (Piaget,1982). Malinowski ise miti toplumsal yaşamdaki işlevine bağlı olarak tanımlamaya çalışmıştır. Ona göre mit, ilkel bir toplulukta var olduğu haliyle yalnız anlatılan bir öykü değil, insanın yazgısını sürekli etkileyen, yaşanan canlı bir gerçekliktir. Yani mit bir simge değil, nesnenin doğrudan ifadesidir; bilimsel ilgiyi doyurmaya yönelik bir açıklama değil, uzak geçmişteki bir gerçekliğin anlatı biçiminde yeniden yaşatılmasıdır (Malinowski, 2000: 98-99).

Malinowski mitleri, kültürel ihtiyaçlara cevap verebilen bir güç olarak açıklamıştır. Bu kapsamda Malinowski miti, iktidar, imtiyaz ve mülk sahipleri arasında kullanılan toplumsal bir yasa olarak açıklamış ve var olan düzenin meşrulaştırıcı bir gücü olarak öne çıkarmıştır. Bu özelliğiyle mit, iktidar yapısına saygınlık verme, davranış kurallarının kontrolü ve adetleri belirleme gibi toplumsal olaylara yön verebilmesi bakımından önemli bir araç olarak kabul görmüştür. Bu anlayış içinde mitler, toplumların ideolojilerine yönelik seçimlerde önemli çıkarsamalar sağlar. Örneğin, Güney Afrika'daki Sotho ve Nyakyusa topluluklarında mitsel olgular, dirimsel gücü pekiştirmek ve böylece şeflik makamına (iktidara) güç kazandırmak amaçlı kullanılırlar (Balandier, 2010:117-118; Maspétiol, 1974:815).

Bu konuda çalışmalarıyla bilinen diğer bir antropolog James Frazer'dır. Frazer, mitoslara, anlatımda ve olay örgüsünde metaforların ağırlıklı olduğu edebi ürünler olarak yaklaşır. Bu nedenle de mitosları, belirli olayların, olguların açıklamaları olarak ele alıp değerlendirmek gerektiğine inanır. İlkel ve geleneksel toplulukların mitoslara ve ritüellere başvurmalarının ardında, insanların içsel dürtülerle belirli yararları elde etmenin yattığını düşünür. Örneğin, çok değişik kültürlerde karşılaşılan krallara yönelik yasak ve tabuların amacı: “doğanın uyumunu bozarak kendini, halkını ve evreni genel bir felakete sürükleyebilecek bir davranışta bulunmasını önlemektir” şeklinde açıklar (Frazer, 1991:116).

Mit konusunda bilindik diğer bir isim olan Joseph Cambell, mitosların doğru yorumlandıkları takdirde günümüz toplumsal yaşamda kullanılabilen etkin birer yaşam rehberi olabileceklerini öne sürer. Ona göre insanın yaşamını anlamsız bulması mitleri yaşamına dahil etmemesinden kaynaklanır. Bu manada Cambell, insanların mitlerden yoksun olmasını çağdaş insanın inanışlarında bilimi ön plana çıkarıp mitlere yer vermemesine bağlar. Tüm bunların yanında Cambell, mitin sembolik, psikolojik ve sınırsız bir benlik ile açıklanması durumunda bilime yaklaşacağını ve günümüz insanının bunu kabul edebileceğini belirtir. Bu kabullenişin de toplumsal huzuru ve uyumu getireceğini savunur (Dundes, 1984).

Bir din tarihçisi olan Pettazzoni ise mitlerin içeriği, gerçekliği ve öyküye olan benzerliği konusunu işlemiştir. Pettazzoni, Kuzey Amerikalı Pawnee, Cherokee, Pima ve Oglala Dakota kabileleri, Avustralya'da Karadjeri kabilesi, Afrika'da Herero ve Negro kabileleri gibi birçok ilkel halkın anlatılarının topluluk içi gerçek anlatılar olarak kabul gördüğünü belirtmiştir. Bu anlayış içinde mitin basit bir kurgudan ibaret olmadığını gerçek anlamda bir hikâye ya da öykü niteliği taşıdığını söylemiştir. Nesneleri, dünyayı ve insanlığı, yaşam ve ölümü, hayvan ve bitki türlerini, inanışları ve ona bağlı ritüelleri, avlanmayı ve çiftçiliği ve şifacılık gibi birçok toplumsal olayın kökenini açıklayabilmesi, mitin gerçek bir öykü olduğunun önemli bir göstergesi olarak saymıştır. Bulduğumuz zaman ya da toplumun şimdiki yapısının mitlerden kaynaklandığını ve mitin içinde yer alan tanrısal ya da insanüstü kişilikler, bunların başarıları ve tüm bunlara ilişkin anlatıların, şu anki durumun gerçek bir yansıması olduğunu belirtmiştir. Bu şekliyle miti, yalnızca içeriğiyle değil, kutsallığın somutlaştırılmasıyla gerçek bir nitelik ve tarihsel amaçlara katkı sağlayan gerçek bir ürün olarak kabul etmiştir (Pettazzoni, 1984:99-102).

Diğer bir ifade ile Batılı araştırmacılar mite yönelik öngörülerinde geçmişteki söy-

lemlere tezat oluşturabilecek anlamlar yüklemişlerdir. Geçmişte uydurma ya da gerçek dışı olarak tanımlanan mit, günümüzde bu anlamından sıyrılarak kadim toplumlar da anlaşıldığı biçimiyle kutsala ilişkin gerçek bir öykü veya insanın yaradılışını açıklayan kutsal bir anlatı, diğer bir şekilde dinsel bir söylem biçimi olarak açıklanmakta ve bu yönüyle kabul edilebilir nitelikte olduğu için son derece önemli sayılmaktadır. Ancak mit kavramına yüklenen bu yeni anlam, onun günlük yaşamda kullanılan anlamını oldukça karmaşıklarlaştırır. Çünkü bu sözcük, günümüzde kurgu veya hayal anlamına geldiği kadar, özellikle antropologlar ve din tarihçileri arasında yaygın olan, kutsal gelenek ya da kutsal bir anlatı anlamında da kullanılmaktadır. Bu yönüyle mit, çok sayıda birbirini tamamlayan nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanan son derece kompleks bir kültür örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitos yapısı, içeriği ve ortaya çıkış şekli itibarıyla kadim toplumlarla anılması bakımından, evrenin yaradılışına yönelik duyguları, düşünceleri ve onun temsil edilme şeklini doğadaki gerçeklik üzerine kurgular. Mit, belirli bir gerçekliğin yansımaları olarak bir olay örgüsünün nasıl yaratıldığı ya da nasıl var olmaya başladığını açıklamaya çalışır. Yani mit, bir olayın gerçekten var olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olduğu şeyden söz eder (Eliade,2001:11-16).

Bu kapsamda mit, anlatılan öyküden öte canlandırılan gerçekliğin toplumsal manada ritüelle uygulama biçimi olarak karşımıza çıkar. Çünkü doğallığını muhafaza etmesi ve bu şekilde nesilden nesile aktarılması, onu geçmişle günümüz arasında ortak olan anlamlara, duygulara bir gönderme yapar. Bu onun, geçmişe ait bir bilgiden ziyade sürekli yaşayan bir anımsama ve tarihsel sürecin bir parçası olarak organik bir bağ işlevi gördüğünü anlatır (Malinowski, 2000).

Mitlere ilişkin diğer açıklama da öncülüğünü Sigmund Freud'un yaptığı mitos, bilinçdışı bireysel ve toplumsal süreçlerle ilişkilendirerek yapılan açıklamadır. Ona göre mitler bilinçaltının istek, korku ve iç çatışmalarının bir ürünüdür. Örneğin obsesyon ya da nevroz gibi ruhsal rahatsızlıkları, ilkel toplumların inanç ve pratikleriyle karşılaştırmış ve atalardan gelen deneyimlerin yeni nesillere bilinçli ve bilinçsiz süreçlerle aktarıldığını ifade etmiştir (Freud,2002:359).

Süreç içinde toplumsal algıda meydana gelen değişiklikler (psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak), mit kavramını anlamadaki çabada da bir farklılık getirdi. Öyle ki insanlar, bize önemli gelen bir şey söylediğinde acaba gerçek mi deyip, düşüncelerimizi ona göre şekillendiririz. Mitler de ait olduğu topluluğun tarihi, çevresel ya da diğer unsurlarına (ekonomik, siyasi...) bağlı olarak bir öngörü ortaya atar, kurgular ve inanç sistemleriyle ona işlerlik kazandırır. Bu yönüyle mitler, davranışlarımızı ayarlar ve yaşantımızın etkisi üzerine yeni bir düşünce ortaya çıkarır. Öyleyse mit, gerçeklere dayalı bilgi verdiği için değil, etkili olduğu için gerçektir. Eğer yaşantımızı etkiliyor, düşüncelerimize yeni bir anlam katıyorsa, demek ki mit kurgudan öte gerekli ve gerçek bir olgudur (Armstrong,2005:10-13).

Aslında, günümüz koşullarında pek çok alanda mit ve onun uygulama biçimi olan ritüelleri görmek mümkündür. Modern toplumsal yaşamda bilimin gelişmesi ve yeni

bilgilere ulaşılması ve buna bağlı olarak gelişen kitle iletişim araçları yoluyla toplumlara kabul ettirilen mit imgeleri ve ona bağlı davranışları mitlerin, günümüz koşullarına uyarlanma biçimi olarak görebiliriz. Bu anlayış içinde mitler, filmler ya da reklamlar aracılığıyla tekrar tekrar gündeme gelebilmekte ve kitleleri etkileyebilme aracı olarak kullanılabilmektedir.

II. Mitler, Efsane ya da Destan mıdır?

Mitlerin sözlü kültürün bir ürünü olması; aynı zamanda dinsel içeriğiyle olan-kut-sallıkla- bağıntısı, oluşumu hakkında genel bir fikir verebilir. Mitler, daha çok edebi eser olarak destan, efsane ya da masaldaki anlatımlarla karşılaştırılır. Ancak en çok karşılaştırılan türler destanlar ve efsanelerdir. Masal ile mit arasında ise pek çok farklı nokta bulunabilir. Örneğin, masalların kahramanları sıradan karakterlerdir ve belirli bir isimleri yoktur; konuları basittir ve doğaüstü olaylara çok az yer verir; fantezi yoktur; alegorik değildir; doğaüstü unsurlar ya hiç yoktur ya da olay kurgusunda ikincil konumdadır ve geçmişle ilişkili olmakla birlikte tarihsel bir zamanı bulunur. Tüm bu öğeler mitlerde karşıt yöndedir. Destan ve mit arasında ise yirminci yüzyılın ilk yıllarına kadar bir özdeşleşme söz konusudur. Ancak süreç içinde bu denklik filoloji araştırmalarıyla bozulur. Pek çok destanda tarihsel ve mantıksal bağlamda mitos parçaları ve mitosa ait ritüeller yer alır. Ancak destanın kendine özgü yapısıyla mitlerden sonra geldiği, kahramanlarının gerçek olduğu, insana dair temel konuları işlediği, toplumun hiyerarşik düzenini çözme özelliği olduğu, buna karşın mitlerin, büyüsel ve gizemsel bir yapısının varlığı ve dinsel unsurlarının konu edilmesi gibi özellikleri diğer edebi ürünlerden asıl ayırt edici özelliğini oluşturur (Etöz, 2011: 165-166).

Aslında mitler, bir şekilde destanların kökenini oluşturmakta ve ortak özellik göstermektedir. Destanların içinde birçok mitolojik öğeyi görmek mümkündür. Çünkü her ikisi de kaynağını halkın kültüründen alan, belli bir süreç sonucunda oluşan edebi sözlü eserlerdir. Mitler daha çok kadim toplumlarla karakterize edilirken, destanlar ise günümüz toplum anlayışını yansıtan özellikler taşır. Her ikisinin de konusunu tarihsel olaylar, dinsel inanışlar ve olağanüstü öğeler oluşturur. Örneğin bilinen en eski mit olarak, Yunan mitolojisinin temelini oluşturan Homeros'un İlyada ve Odesa söylencelerinin destan olarak nitelendirilmesi ve bu destanların günümüze kadar gelebilmesi, mitsel ve destani özelliklerin bir arada olmasından kaynaklanır. Süreç içinde Eliade (2001:9) mitler, olması gereken dinsel ve metafizik alanın dışına kaymaya başlamıştır. Bu yönüyle mitler bir taraftan dinden arındırılırken, diğer taraftan kahramanlık ve masalsı öğelerle içeriği doldurulmuştur.

Destanlar, eski çağ toplumlarında bir halkın hayatını doğrudan etkileyen savaş, göç ve doğal afetler gibi tarihsel ya da toplumsal olaylar nedeniyle büyük bir iz bırakmış olan; yenilgiler, üzüntüler, mücadeleler, zaferler ve kahramanlıklar gibi duygularla işlenmiş tarihsel olayların anlatıldığı, duygu yoğunluğu yüksek olan öykülerdir (Yardımcı, 2008: 57). Bu manada destanlar, toplumların geçmişine ait bilgileri ortaya koyan (sevinçlerini, üzüntülerini, tarihini, gelenek ve göreneklerini, inanışlarını...) onları detaylandıran, kısaca bir toplumun milli varlığını derinden etkileyen olayların mistik anlayışla ya da abartma ile anlatan ve bir o kadar da onu anlamlandıran anlatılardır.

Destanların oluşumunda genel olarak iki tür anlayış bulunur. Bunlar: (i) tabii destanlar, belirli bir topluluğun, mitolojilerin ortaya çıktığı dönemde (eski çağlarda) yaşanmış olayları konu edinmesi ve anlatması sonucunda kendiliğinden gelişen anlatılardır (ii) yapay destanlar, doğal destanlara sahip olmayan toplumların, kendi tarihsel olgularından yola çıkarak abartma, benzetme ya da hayal kurgusuyla anlatılan ve geçmişten süregelen sözlü eserlerdir. Dolayısıyla destanların içeriğinde, bir yönüyle kozmolojik ve mitolojik unsurların yer alması (dünyanın ortaya çıkışı ve sonuna yönelik anlatılar, insanın yaratılışı, tanrılar, yaratılanlar, olağanüstü yaratıklar ve onların var oluşu...), diğer bir yönüyle de toplumların geçmişindeki önemli olayların, kahramanlıkların, savaşların... konu edilmesi mitleri ve destanları ortak noktada buluşturmaktadır. Bu yaklaşım içinde mitler, bir şekilde destana yaklaşmış ve destani özellikler göstermeye başlamıştır. Örneğin, daha ziyade destanların konusunu oluşturan kahramanlık vurgusu, bilge kişilikler ve toplumsal olaylar gibi temaları mitlerde ya da daha çok mitlerde karşılaşılan mistik olayları destanda görebilmek mümkün olmuştur. Ancak destanların içeriğinde olağanüstü olaylar olsa da, çoğu kez tarihte somut olarak gerçekleşen olayların ve kahramanlıkların konu edilmesi; ayrıca olayların geçtiği döneme ilişkin coğrafi şartların günümüzde de bilinebilmesi ve tüm bu özellikleriyle gerçekçi yönünün daha ağır basmasını, destan ile mitleri birbirinden ayıran temel unsurlar olarak söyleyebiliriz.

Tüm bu özellikler içinde mit kavramı, günümüz koşullarına uyarlanmakta destanla aynı ya da benzer anlamda kullanılabilir. Bu manada sözlü kültürün bir parçası olarak kabul gören mitler, genel anlamda kaynak ve şekil bakımından günümüze gelinceye kadar bir dönüşüm geçirmiştir. Diğer bir deyişle mitlerin, günümüz koşullarına uyarlanmasıyla kendisini destan, efsane ya da bir yönüyle masal gibi sözlü anlatılarla ifade ettiği düşünülebilir. Dolayısıyla, günümüzde mitolojik konuların ya da olayların var olmaması- ekonomik, sosyal ve kültürel yönden toplumların gelişmesiyle birlikte- geçmişte mitlerde yer alan olağanüstü unsurlar, kahramanlıklar ve inanç biçimleri destanlarla ya da efsanelerle anılmaktadır.

Mitleri oluşturan faktörlerle efsaneyi yaratan nedenler aynı olabilmektedir. Öyle ki, süreç içinde bir şekilde mit(myth), efsane(legend) ve destan(saga) sözcükleri eş anlamlı ya da birbirlerini açıklayan kavramlar olarak kullanılmıştır. Buna karşın mit ve efsane, etimolojik olarak günlük yaşamda birbirlerinin yerine kullanılabilir. Efsaneler, mitlere göre kutsallıktan ziyade sekülerdir ve temel içeriğini insani karakter oluşturur. Bu özelliğiyle mitler, efsanelere göre toplumlarda daha yaygın olarak bilinir. İsimler ve olayları tetikleyen nedenler değişse de temelde yaşanan olay kurgusu hep aynı kalır. Bunun sebebini mitlerin kökeninin eski çağlara dayanması olarak açıklayabiliriz. Tüm toplumlarda ortak mit öğelerine rastlanılabilir. Değişik toplumlarda benzer mitsel anlatılar, birçok farklı topluluk ya da ulus tarafından ortak olarak paylaşılabilir. Aynı zamanda mitler, kültürel yapının farklılıklarına göre, farklı kültürel kodlar ve simgeler içerir. Bu özelliğiyle mitler, hem evrensel hem de kendine özgü bir nitelik gösterir (Fiske, 2006: 22-37).

Simgesel antropolojiye göre kültür, anlamlar ve değerler sistemidir. Bu yaklaşımda mitler, simgeler vasıtasıyla kültürün kendisi olmakta ve sembollerin uygulama alanlarını oluşturmaktadır. Bu anlayışta, kültürün sözlü yönünü oluşturan mitler, büyük oranda

simgelerle açıklanmaktadır. Levi-Strauss ve Geertz, mitlerdeki simgesel tanımlamalara, ortak bir örüntü şeklinde kurgulandığını belirtmiştir. Diğer bir ifade ile mitlerin ve efsanelerin ortak özelliğinin simgelerle belirtilmiş olmasıdır. Bu şekliyle mitos ve efsanelerin ortak yapısı, arzu edilen bir nesneyi ya da bir eylemin akışını tanımlayabilmesi; ayrıca toplum içindeki varsayılan çelişkileri ya da olumsuzlukları bertaraf edebilecek ve onları belirli bir ilkeye ya da kurala göre açıklayacak simgeleri ortaya koyabilmesidir (Bates,2009:442; Geertz, 2010).

Diğer yandan, konusunu oluşturan figürlerin günümüz tarihine yakın olması efsaneleri mitlerden ayırır. Mitler, ilkel kültürlerle özdeşleşirken, efsaneler günümüz toplumsal yaşamla daha uyum içindedir. Çünkü mitlerin kahramanları, çoğu durumda tanrı ya da yarı tanrıdır. Oysaki efsanelerin kahramanları olağanüstü özellikler sergilemesine karşın, tanrısal veya yarı tanrısal özellik göstermemektedir. Bu özelliğiyle mitlerde bulunan fantastik öğelere efsanede çoğu kez rastlayamayız. Dolayısıyla efsanelerin, mitlere göre daha gerçekçi motiflerle donatıldığını söyleyebiliriz (Seyitoğlu,2005:14; Sakaoğlu,2009:34).

Efsanelerin oluşum kökenine yönelik mitolojik, tarihsel, dinsel ve fantastik olmak üzere birden fazla unsur kaynaklık eder. Bir efsanenin ortaya çıkışı; sadece mitolojik veya mitolojik ve tarihsel ya da tüm unsurların bir araya geldiği bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkabilir. Efsanenin mitolojik kaynağını hem inanış biçimleri (kutsal olma niteliği) hem de fantastik öğeler oluşturabilir. Aynı zamanda, bir kısım efsanelerin tarihsel köklerinin bulunması, kaynağının mitlere göre daha yakın geçmiş ile bağlantılı olduğuna yönelik bilgi verir. Keza konuları arasında dini ya da hayali öğelerin yer alması onun efsane olmasını sağlayan diğer bir niteliğidir.

Genel anlamda baktığımızda efsanelerde dört ana özellik bulunur. Bunlar: (i) Kişi, yer ve çeşitli olayları anlatırlar (ii) anlatılanların inandırıcılık özelliği bulunur (iii) çoğunlukla şahıs ve olaylarda olağanüstü özellik görülür (iv) efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatım tarzı vardır (Sakaoğlu, 2009: 20-21). Dolayısıyla, efsaneyi anlatanlar ve dinleyenler efsanede sözü geçen hadiselerin bir şekilde olmuş olabileceğine inanırlar. Gerçeklik unsurunun yanında efsaneler, kutsallık ve olağanüstülük niteliklerine sahiptir. Efsaneler üzerine çalışmalarıyla bilinen diğer bir araştırmacı olan Seyitoğlu ise efsanelerin genel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: (i) Efsaneler, gerçek ve doğru olduğu inanışı üzerine kurgulanmıştır (ii) efsaneler bilinmeyen, esrarengiz olayları anlatırlar; bu nedenle olağanüstü unsurları konu edinirler (iii) efsaneler, mitlerin modernleşmiş şekli olarak kutsal özellikleri bünyesinde barındırırlar (iv) bir efsane, mutlaka bir inanç unsuru barındırmakla birlikte, yukarıda varsayılan diğer unsurların hepsini taşımayabilir (Seyitoğlu, 2005:13,22). Özetle efsanelerde olağanüstü olaylar, toplumun beklentileri, inanışları, mücadeleleri ve belki de olması istenen ideal kişilik(ler) bulunur. Bu anlatılanlar içerisinde ise biraz fantastik biraz tarihi biraz da gerçeklik payı vardır (Ergun,1997: 41-45).

III. Anadolu Efsanelerinden Örnekler

Tarihsel zaman içinde Anadolu topraklarında yaşayan halklara ilişkin birçok edebî tür, nesiller boyunca şair, yazar ve ozanlar aracılığıyla söylenegelmiştir. Anadolu ef-

saneleri de bunlardan birisidir. Efsaneler, bir şekilde toplumun inanışlarıyla yakından ilintilidir; bir yönüyle de gerçek bir tarih yaratmasıdır; geçmişe ait bir yolculuktur. Diğer bir ifade ile efsaneler, halkın içindeki duyguların, düşüncelerin, tarihin, geleneklerin... kısaca onların yaşam biçiminin bir parçasıdır. Anadolu'da hangi ortama giderseniz bir şekilde o coğrafyaya ait, belirli bir konuya ilişkin efsane anlatılarına rastlamak mümkündür. Dolayısıyla, halk edebiyatının sözlü bir türünü oluşturan efsanelerden bazıları ilişki olduğu konular itibarıyla aşağıda sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan her bir metin, işlevselci antropoloji kuramı, yayımlacılık kuramı ya da simgesel antropolojiden yararlanılarak çözümleme yoluna gidilmiştir.

Halk anlatıları içinde işlevselcilik kuramı, antropolog Malinowski'nin bireysel ihtiyaçları karşılama temelli söylemine ve antropolog Radcliff-Brown'ın toplum merkezli yapısal-işlevselcilik anlayışına göre açıklanmaya çalışılır. Diğer bir ifade ile Malinowski'nin işlevselciliği birey merkezli ve bireyin temel (fizyolojik-psikolojik) ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir yaklaşıma karşılık gelirken; Radcliff-Brown'ın toplumsal işlevselciliği ise sosyal yapıyı merkeze koyarak herhangi bir etkinliğin öncelikli işlevinin yapının sürekliliğini sağlamak olduğunu belirtir. Bu kapsamda bazı efsaneler, topluma ders vererek model olma, kültürün sürekliliğini sağlama ve bulunduğu ortama anlam kazandırma işlevini yerine getirirler. Bazı efsanelerde ise kutsallık motifi işlenerek inançları kuvvetlendirme ve ortak kimlik anlayışı öne çıkar.

Bu yaklaşım içinde Anadolu efsaneleri W. Bascon'un ve B. Seyidoğlu'nun işlevselciliğiyle açıklanabilir. Bascon'a göre kültür ürünlerinin: (i) hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme (ii) bağlı olduğu kültürel değerlerin doğrulanıp onanması (iii) eğitime ve kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması (iv) bireyin toplumsal baskılardan kurtulmak adına, toplumun davranış örüntülerinin kabullenmesini öngören kaçış olmak üzere dört işlevi bulunur (Çobanoğlu, 2010:256-257).

Seyidoğlu ise genel anlamda efsanelerin işlevlerini şu başlıklar altında incelemiştir. Bunlar: (i) gelenek ve göreneğin muhafaza edilmesi: Efsanelerin olduğu toplumlarda çeşitli ritüel biçimlerini görmek olasıdır. Örneğin, mitolojik kökenli bir efsanenin ritüeller vasıtasıyla somutlaştırılmaya çalışılması ve bu yönüyle değerlerin, topluluk üyelerine aktarılması efsanelerin görenek ve gelenekler üstündeki koruyuculuk özelliğini göstermesi bakımından önemlidir (ii) topluma yön verme: Hasta, yoksul ya da yardıma muhtaç kişilerin korunması, onlara iyilik ve yardım yapılmasını teşvik eder. Toplumun davranışlarını bu yönüyle şekillendirmeyi amaç edinir. Diğer bir deyişle efsaneler, toplumsal yaşamı düzenleyen bir araç halini gelir (iii) bağlı olduğu çevreye anlam kazandırma: Efsaneler ortaya çıktıkları çevreye, mekâna anlam kazandırır, ilgi ve dikkatleri oraya çekerler (iv) koruyucu ve tedavi edici rolü: Belirli bir mekân etrafında oluşmuş efsanelerin, hem oluştukları mekân hem de onlara inananlar üzerinde koruyucu işlevi bulunur. İçinde ulvi bir kişinin, ermiş bir insanın kabrinin olduğuna inanılması nedeniyle, Anadolu'da evliya mezarlarına dokunulmamış ve günümüze kadar gelmiştir. Bunun yanında, efsanelerin tedavi edici yönleri de ön plandadır. Günümüzde, kaplıca sularının şifalı su özelliği göstermesi (Seyidoğlu, 2005: 271-273) üzerine birçok efsane yer alır (v) açıklanamayan bir olgu hakkında bilgi vermesi: İnsanlar için sır olabilecek ya da merak uyandıran konular hakkında bilgi vermeye çalışmasıdır. Bir mucizevi ya da doğaüstü olay hakkında

açıklama getirme, toplumca kabul edilen davranış ya da normları tanımlama gibi (vi) psikolojik anlamda işlevi: İnsanların, hayatlarındaki değişiklikleri anlamlandırarak bulunduğu ortama uyum göstermesine yardımcı olmak (vii) dinsel işlevi: İnsanların dini inanışlarını güçlendirerek insanlar arasında saygı, sevgi... gibi değerlere özel anlamlar atfedilmesini sağlamak.

Efsaneler, toplumların sosyo kültürel yapısını yansıtan ve son derece önemli kabul edilen sözlü metinlerdendir. Özellikle yazının tam olarak yaygınlık göstermediği ya da hiç kullanılmadığı toplumlarda bu tür anlatılar, normların, inanışların yerleşmesinde ve kabul görmesinde önemli bir anlayışı simgelemektedir. Efsaneler, toplumun inanış biçimleriyle yakından ilgilidir. Bu yönüyle, açıklanamayan bir olayın çoğu kez doğaüstü olaylarla ya da benzeri inanışlarla açıklanmaya çalışılması, aslında efsanelerin, toplumca kabulü konusunda ne derece işleve sahip olduğuna bir işarettir. Çünkü efsaneler, insanların düşüncelerini, duygularını, arzularını... kutsiyetlik ilişkisi içinde açıklamaya çalışır. Aynı zamanda, hem bilinç hem de bilinçdışı zihne tesir etmesi sebebiyle, toplum açısından önem arz eden değerlerin gelecek nesillere kültür yoluyla aktarılmasını sağlar. Bu yaklaşım içinde efsaneler, kültürel sürekliliğe katkıda bulunarak (ya da kültürel değerleri koruyarak), grup içi uygun davranış modellerinin benimsenmesine, sosyal kontrolün sağlanarak mevcut düzenin korunmasına yardımcı olur.

Öyle ki, efsaneler vasıtasıyla herhangi bir toplumun davranışlarını, alışkanlıklarını, ortak deneyimlerini... anlayabilmek mümkün olabilir. Özellikle çocukların sosyalleşmesinde ve normatif değerlerin ileriki kuşaklara aktarılmasında ve topluluk bilincinin genele yayılmasında efsaneler önemli bir inanışı temsil eder. Efsanelerin birçoğuna baktığımızda ortak payda insanları doğruluğa ya da iyiliğe teşvik ettiği, doğruluktan ayrılıp yalan söyleyen ya da söz dinlemeyen, ihanet içinde olanlar, hilekârlar... efsanelerde ya cezalandırılmakta ya da kati şekilde uyarılmaktadır. Bir olayın ortaya çıkışı sebebini açıklamak ve bu yönüyle hedef kitleye ders vermeye çalışmak efsane türü eserlerin temel amaçlarındandır. Aslında, efsanelerin en önemli özelliklerinden biri inandırıcılığı ve ikna edebilmesidir. Bu şekilde insanlara, örnek teşkil ederek öğüt vermekte ve sosyal-kültürel yaşamda geçerli olan davranış ve tutumları öğretmektir. Diğer bir yaklaşımla toplumca kabul edilmeyen, hoş karşılanmayan davranışların toplum nezdinde men edilmesini amaçlamaktadır (Sakaoğlu,2003).

Simgesel antropoloji akımının temsilcilerinden Clifford Geertz, kültürü zihinsel bir olgu olarak ele almakta ve insanın kendi dünyasına anlam verme süreçlerini ve sosyal-kültürel yapıyı simgelerle açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin, Anadolu efsanelerinde ortaya çıkan taşlaşma figürü, aynı zamanda kutsiyetlik ilişkisi içinde bir simgeyi temsil etmektedir (Geertz, 2010). Simgesel olarak kutsallaştırılan bu taşlar yüceltilerek ibadetin aracı olmaktadır. Bu anlayış içinde bir olay örgüsünü açıklama ve bildirme işlevi olan bu anlatılar; aynı zamanda dini ve ahlaki bir özelliğe sahip olarak bazı davranış kalıplarının pekiştirilmesi işlevi taşımaktadır (Ergun, 1997; Elide, 2003).

Anadolu efsaneleri içinde uygulama alanı bulan diğer bir anlayış ise yayılmacılık kuramıdır. Kültürel yayılmacı halkbilim kuramına göre, folklorik ürünlerinin ortak ya da benzer olması, kültür ürünlerinden herhangi birinin diğer bir kültürde görülmesi, toplumlar arasındaki tarihsel ve kültürel ilişkilerin bir sonucudur. Bu kurama göre, kültürel

gelişmeler belli bir toplumda bir defa yer aldıktan sonra, buradan diğer kültürlerle çevre koşulları ve coğrafi şartlarla yayılırlar. Benzer bir kültür kuramı (tarihi-kültürel halkbilim okulu) Alman halkbilimci F. Ratzel (1844-1904) dile getirmiştir. Ona göre tüm ulusların tarihsel bir karakteri vardır. Kültür ürünleri, insan ve çevre ilişkisinin bir sonucu olarak göçler sayesinde yayılır. F. Graebner (1877-1934) ise kurama, insan merkezli bir yaklaşım getirerek insanın sadece toplumu değil, tarihi de oluşturduğunu belirterek bu kuramın diğer bir savunucusu olmuştur (Çobanoğlu, 2010: 168-169; Eriksen & Nielsen, 2001: 27).

Aşk Türü ve Taşlaşma Motifli Efsaneler

Bu tür efsaneler bir olayın nedenini açıklamaya, bilgilendirmeye yönelik motiflere sahiptirler. Konusunun daha ziyade aşk ve sevgi üzerine kurgulanması ve efsanenin sonucunda taşlaşma figürüne vurgu yapılması, bu tür efsanelerin kutsal bir simge olarak dini boyutuyla da değerlendirilmesine neden olmuştur. Şekil değiştirerek başka bir boyuta geçmek ya da nesneye dönüşmek halk arasında, özellikle belirli şekillere sahip olan taşlar için anlatılan hikâyelerdendir. Bu durum, kişinin ya da hayvanın bulunduğu yerde taş kesilmesi ya da başka bir varlığa dönüşmesi olarak açıklanabilir. Aşk, ibret alma, olağanüstü olaylar hakkında bilgi edinme isteği, kurtuluş (ya da ödül) ve cezalandırma bu tür efsanelerin ana temasını oluşturur. Bu kapsamda aşk türü ve taşlaşma türü efsanelerin, içeriğine göre farklı işlevleri bulunabilmektedir. Taşlaşma motifli gelecek kuşaklara örnek oluşturabilecek davranış örüntüleri aktarılmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ifade ile topluluk içi birey(ler) üzerinde kültürlenme etkisiyle sosyal yapının sürekliliğini sağlayan koşullar oluşturulmak istenir. Aşağıda konu edilen taşlaşma ve aşk konulu efsaneler, Seyidoğlu'nun topluma yön vermesi, koruyucu olması ve bulunduğu yere anlam kazandırma; Bascon'un eğitime ve kültürel devamlılığı sağlaması işlevini yerine getirir. Aynı zamanda bu anlatıların bireyin davranışları üzerindeki etkisiyle psikolojik işlevi ve taşlaşmanın simgeleştirilmesi ve kutsallık atfedilmesiyle dini işlevi yansıttığı görülür. Bu anlamda Anadolu'da aşk konulu ve taşlaşma figürlü efsanelerin bilindik örneklerinden birkaçına aşağıda değinilmiştir.

Gelin Kayaları: Yozgat ilinin köylerinden birinde bir kızı gencin birine verirler. Düğün günü gelin alayı hazırlanır. Düğün alayında hep develer vardır. Gelini seven başka biri, adamlarıyla birlikte düğün alayının önünü keser ve orada ne kadar erkek varsa hepsini öldürür. Gelin bunun üzerine dua eder... Duası kabul olan kız, develeriyle birlikte taş olur. Bugün o kayalara bakıldığında çökmüş develeri andıran yan yana iri kayalar, bunların orta gerisinde ellerini önüne kavuşturmuş gelini andıran bir kaya bulunur (Sakaoğlu, 2003: 23-24).

Geleneksel kültürlerde kadına toplum içinde biçilen rol, topluluk içi aldığı görev ve sorumluluklar cinsiyete dayalı bir şekillenme gösterir. Bu nedenle halk anlatıları içinde geline ve kadına atfedilen anlam ve değerler (safılık, beyazlık, kutsiyet, namus...) her fırsatta efsanelerle ilişkilendirilmekte ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu manada gelinin ya da kadının göstermiş olduğu davranış yetisi; sadece kendisine ait olmamakta, bütün bir topluluğu ilgilendiren ve ortak sorumluluk içinde analiz edilmesi gereken bir davranış biçimi olmaktadır. Dolayısıyla, geleneksel normlar, kadınlar üzerinde belirleyici bir

etken olmaktadır. Buna bağlı olarak günümüzde bile, istenmeyen bir durumun ortaya çıkması halinde bunlara şahit olmasaydım da keşke taş olsaydım, ya da yapılan yanlış bir hareketi olumsuz olarak nitelemek için ya da aynı olayın tekrarını önlemek amaçlı “Allah seni taş yapar” sözünün kullanılması halk kültürü içindeki kullanılan söylemlere dikkat çekmesi bakımından oldukça önemlidir.

Gelinin taş kesilmesi konusunun işlendiği bu anlatıda, ana motif namusunu korumak adına gelinin göstermiş olduğu davranış biçimidir. Gelin, olası olumsuz bir durumdan kurtuluşun çaresi olarak taşa dönüşmeyi tercih etmektedir. Taşlaşmayı arzulamak ve canlı bir varlığın cansız bir nesneye dönüşmesi; aynı zamanda toplumların dini inanış biçimleriyle ve ahlaki değerleriyle de yakından ilişkilidir. Bu şekilde toplumca onaylanan bir davranışın, toplum içinde genel bir algı modeli oluşturması ve ileriki nesillere bu davranışın aktarılması amaçlanır. Geleneksel toplum yapılarında bir bireyin kültürlenmesi, çoğu durumda bağlı olduğu sosyal ve kültürel çevre sayesinde sağlanır. Kültürel bakımdan süreklilik ise toplumların ortak değer, anlam ve inanışlar etrafında bir araya gelmesini zorunlu kılar.

Kıztaşı: Geçmişte Van’ın Amik köyünün gençlerinden biri, güzel bir kıza âşık olur. Genç, sevdiğiyle görüşmek için her gece gölü geçer. Dizdarın kızı da sevdiği yönünü bulsun diye, yüksek bir taşın üzerine ışık yaktırır. Böyle buluşmalar devam ederken... genç yönünü bulamayarak azgın dalgaların arasında kaybolur. Sevgilisini göremeyen kız dua eder... Duası kabul olan kız taş olur. Günümüzde Adilcevaz’ da gölün kıyısında Kıztaşı adı verilen taş kütlesi bulunur (Sakaoğlu, 2003: 25-26).

Efsanede sevdiği insandan ayrıldığına inanan kızın dua etmesiyle taş kesilme figürü konu edilmekte, sevdiğine kavuşmanın çaresi olarak da ödül olarak kızın taşlaşması efsanenin motifini oluşturmaktadır. Burada sevginin kutsiyetine verilen önem insan davranışı için örnek model oluşturmaktadır.

Ejderha: Elazığ’a bağlı Harput ilçesine vaktiyle bir ejderha musallat olur. Halk... dönemin âlimlerinden Fatih Ahmet Baba’ya müracaat ederler... Bir gece gelen ejderha nedeniyle halk panik içinde kaçışır... Herkes kaçtığı için yalnız kalan Ferhat Baba avuçlarını açarak Allah’a dua eder. Duanın bitimiyle birlikte üstüne gelmeye başlayan ejderha bulunduğu yerde taş kesilir. Anlatıldığına göre, ejderhanın taşlaşmış hali bugün bile canlılığını korumaktadır (Sakaoğlu, 2003: 32-33).

Dikmetaş: Zamanında Bayburt Çaykara yolu üzerinde Dikmetaş (Hayık) adı verilen köyde zengin bir ermeni yaşarmış... Bir kış mevsimi hayvanlarına yedirecek otu bulamayan köylünün biri ermeniden ot ister. Ermeni ise ot vermenin karşılığında köylünün güzel kızını ister. Baba istemeyerek de olsa kızını vermeye razı gelir. Düğün günü yaklaşınca kız Allah’a yalvarır... Duası kabul olur ve o gece ermeninin bütün otları yığınlar halinde taş kesilir... Bu yığınlardan bir tanesi ve yığının bağ yerleri bugün bile belirgin şekilde görülür (Sakaoğlu, 2003: 42-43).

Yukarıdaki efsanelerde benzer motifler bulunur. Her iki efsanede temel oluşturan motif, kurtuluşun çaresi olarak görülen dua ve duanın sonucu olarak meydana gelen cezalandırmadır. Ermiş olduğuna inanılan kişinin dileğinin gerçekleşmesi ve hayvanın taşa dönüşmesi ise bir cezalandırma motifidir. Dikmetaş efsanesinde de ana motif, bulunduğu durumdan kurtuluşun çaresi olarak dua eden kızın duasının kabul edilmesi ve cezalan-

dırma aracı olarak yığınların taş kesilmesi efsanesinin temasını oluşturur. Dini inanışın pekişmesinde rol oynayan böylesi anlatılar insanların inanışlarını kuvvetlendirme amaçlı önemli bir öğreti olarak ileriki nesillere aktarılır.

Taş Olan Çoban: Ağrı dağı eteklerinde bir çoban, çok yükseğe çıkar. Aşağı inmek güçtür ve Allah’a yalvarır: “Ya Rabbim, beni bu felaketten kurtarırsan, yedi tane kurban vereceğim”. Çobanın duası kabul olur ve aşağıya iner. Felaketten kurtulan çoban kurban olarak yedi bit öldürür... Çok geçmeden hem kendisi hem de sürüsü Allah tarafından taş kesilir. Bugün, Ağrı dağı eteklerinde çobana ait olduğu söylenen bir taş yığını hâlâ durmaktadır (Sakaoğlu, 2003: 36-37).

Şahitlik Kayası: Afyon’a yakın köylerin birinde, bir arazi konusunda... olayı bilen altı kişinin ismi şahit olarak yazılır. Taraflardan biri, şahitlerin her birine mahkeme öncesi birer altın verir. Mahkeme günü altı kişi: “eğer yalan söylersek Allah bizi taşetsin” diye yemin eder. Bunlar, mahkemeden sonra köy yolunu tutarlar, şahitlik kayası adı verilen yere gelince altısı da taş kesilir (Sakaoğlu, 2003: 52-53).

Taş olan çoban efsanesinde, sözünden dönmenin hem ahlaki hem de dini açıdan yol açtığı olumsuz durum ortaya konmaktadır. Bu anlamda, efsanede konu edilen çobanın verdiği sözü tutmaması ve inanca saygısızlık göstermesinin bir bunun sonucu olarak cezalandırılması ve taşla dönüşmesi efsanesinin ana motifini oluşturur. Benzer şekilde şahitlik kayası anlatısında da doğruluğun erdemliğine dikkat çekilmekte ve doğruluktan ayrılanların cezalandırılacağı mesajı verilmektedir. Anadolu halk anlatılarında toplumsal yaşama örnek teşkil edebilecek davranış ve hareketler bu türden efsanelerin temel konusunu oluşturabilmektedir. Kutsal olanı koruma ve saygı gösterme, inançlara değer verme, sevginin kutsallığı, geleneksel kurallara uymanın zorunluluğu, iyilik ve erdem gibi değerlerin, insan davranışı için örnek davranış olarak kabulü bir eğitim işlevi olarak görülebilir.

Mitolojik Kaynaklı Efsaneler

Anadolu toprakları, eski çağlardan bu yana çok sayıda uygarlıktan kalan kültürel bir mirasa sahiptir. Haliyle, bu kadar zengin bir kültürel birikime sahip olan bu coğrafyada, sayısız eser günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserlerden en önemlileri de sözlü edebi türün seçkin örneklerinden birini oluşturan mit kaynaklı efsanelerdir. Kolektif deneyimlerden doğan mitler süreç içinde muhteviyatındaki toplumsal değer ve duygu yoğunluğu ile birlikte efsanelere aktarılır. Bu şekliyle mitler, ortak kimlik duygusunun etkisiyle bir araya gelmekte ve topluluğun yazılı olmasa da en azından sözlü bir tarihini oluşturmaktadır. Tarihsel geçmişî arkaik döneme dayanan mitolojik kaynaklı edebi anlatılar, daha ziyade insanın ya da dünyanın yaratılışına yönelik merak uyandıran cevaplandırılması gereken; ancak saklı kaldığına inanılan düşünceleri sembolik bir anlayışla açıklamaya çalışır.

Edebi türler içerisinde mitolojik kaynaklı efsanelerin önemli bir yeri vardır. Bütün mitlerin ortak özellikleri o topluma ait olan ortak değerleri ve deneyimleri bir şekilde anlamlandırmasıdır. Sadece belli bir topluluğa ait olmaması, efsanede yer alan birçok motifin diğer kültürlerle ortak içerikleri paylaşması bu tür efsanelerin anlam ve önemini daha da artırmaktadır. Difizyonizm (yayılcılık) kuramına göre bir kültür ögesi, toplumlar arasında göç, keşif, icat...vb. nedenlerle diğer kültürlerle yayılabilmekte ve

toplumların ortak değeri olabilmektedir. Dolayısıyla bir kültür ögesi olan halk anlatısının kime ya da hangi topluma ait olabileceği konusu tartışmaya açık olabilmektedir. Bu tür efsaneler mitolojik dönemin mirasını kullanırlar. Böylesi bir sonuç halk anlatılarının evrensel niteliğine, dolayısıyla toplumların köken mitlerine gönderme yapmaktadır. Bu anlatılardan bazı örneklerle aşağıda değinilmiştir.

Şahmeran Efsanesi: Efsaneye göre Şahmeran, Tarsus'ta yaşayan yılan vücutlu bir kadındır. Kimsenin bilmediği bir yerde insanlardan uzak olarak yaşamıştır... Camsab adlı bir kişi günün birinde ormanda bir bahçe bulur ve... uzun yıllar bu bahçede çalışır. Yıllar sonra Camsab, Şahmeran'a: "ailesini çok özlediğini gitmek istediğini söyler". Bunun üzerine Şahmeran, kendisini salıvereceğini; ancak yerini kimseye söylemeyeceğine dair söz vermesini ister... Ancak bir gün Camsab'ın yaşadığı ülkenin hükümdarı hastalanır. Vezir, hükümdarın hastalığının çaresinin Şahmeran'ın etini yemek olduğunu söyler... Camsab, canını kurtarmak için Şahmeran'ın bulunduğu bahçeyi gösterir... Camsab'ı gören Şahmeran: "Beni toprak çanakta kaynatıp ilk suyum sana içirecekler sakın içme zehirlidir. İkinci suyum iç gövdeyi de hükümdara yedir "der... Camsab, ilk suyu vezire içirip ikincisini kendisi içer. Etini de hükümdara yedirir. Vezir ölürken, hükümdar da kısa sürede iyileşerek Camsab'ı vezir yapar (<http://tr.wikipedia.org/wiki>).

Mitolojik kaynaklı efsanelerde, yaşamın devamlılığı için gerekli olan gizemli olan bilgilerin, teknik ve değerlerin mitolojik varlıklar tarafından insanlara nasıl öğretildiği konusu işlenmekte ve bu motifler zamanla toplumdaki inanış biçimlerini de içine alacak şekilde genişlemektedir. Şahmeran efsanesinin Anadolu'da birbirine benzer anlatılarına rastlamak mümkündür. Aynı zamanda bu efsanenin konusunu teşkil eden motiflerin bir benzerinin İran coğrafyasında anlatılması, Anadolu motiflerini taşıyan bu ürünlerin zaman içinde diğer coğrafyalara da taşındığını bizlere gösterir.

Kadim toplumların kültürel anlatılarını ve inanışlarını incelediğimizde birçok mitolojik kökenli varlığın izlerine ulaşırız. Yılan eski çağlardan beri korkulan, gücün, toprağın, gençliğin, saygınlığın kısacası kutsallığın bir simgesi olmuştur. Yılan, saltanatı ve gücü simgelemesi yanında, kötülüğün ve karanlığın da bir temsilcisi olarak cezalandırıcı bir anlayışı temsil etmiştir. Örneğin Eski Mısır, Sümer ve Hitit toplumlarında tanrı ya da tanrıça figürlerinin yılan olduğu tasvir edilmektedir. Keza Antik Yunan'da tıp tanrısının, Asklepios'un elinde iyileştirici gücün bir sembolü olarak tuttuğu sopanın yılan figürlü olması önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2007). Bu özelliğiyle efsanede konu edilen Şahmeran, hem amansız hastalıkları şifasıyla iyileştiren hem de kötülerini zehriyle öldüren bir figür olmaktadır. Aynı zamanda Şahmeran, sözünden dönen insana karşı hoşgörülü olmakta ve iyiliksever niteliğiyle örnek bir davranış sergileyerek model olmaktadır. Bu efsane, Seyidoğlu'nun topluma yön verme işleviyle, Bascon'un eğitme ve kültürel devamlılığı sağlama işleviyle ve yayılcılık kuramıyla örtüştüğü görülmektedir.

Amazonlar: Amazonlar, mitolojide kadın savaşçılardan oluşan bir topluluğu simgeler. Tarihte yaşadıkları coğrafya olarak Karadeniz kıyısında yer alan Samsun-Terme Çayı (Thermedon) olarak belirtilir... Erkeklerle; sadece soylarının devamlılığı için ilişkiye girerler ve doğan çocuklardan erkek olanlar ya öldürülür ya da babalarına verilir... Çok iyi ok kullandıkları ve iyi ok kullanabilmek adına, sağ göğüslerini kestikleri ve bunun

için de kendilerine: “memesiz” anlamına gelen amazon adının verildiği söylenir (Kimball,2013).

Birçok mitolojik hikâyeye konu olan amazonlar, insanların yerleşik yaşama geçişi ile birlikte kadının saygınlığını ve etkinliğini artıran, anaerik yaşam tarzını simgeleştiren ve günümüze kadar gelen Anadolu’nun önemli anlatılarından. Toplumsal yaşamdaki tüm etkinliklerin kadınlar tarafından yerine getirilmesi, kadınların mutlak egemenliğinin sağlanması ve bunun bir sembol olarak günümüze kadar anlatılması bu efsanenin önemli özelliklerindendir. Kadının savaşçı niteliğinin sembol bir değer olarak kabul edilmesidir.

Denizkızı: Mitolojik kaynaklı efsaneler içinde belki de en dikkat çekici olanlar, fiziksel olarak bir yönüyle insana benzeyen canlılardır. Denizkızı ise bunlardan en bilindikleridir. Bu anlatı bana, olayın bizzat tek şahidi olan, ismini de aldığım öğretmen olan dedemden anlatılarak gelen ve babamdan bana aktarılan gerçek bir efsaneye dayanır. 1929 yılında Yavuz gemisinde, Ege Denizi açıklarında askerlik görevini yapmakta olan Mehmet Şükrü Nar, bir sabah uyuyamadığını söyleyerek geminin içinde dolanır. Hava henüz aydınlanmamış; ancak etrafa karanlık değildir. O esnada uzağa baktığında insana benzeyen bir canlının kayalık bir mevkiye oturduğunu görür. İlk önce hayal gördüğünü zanneder sonra görür ki, belinden aşağısı balık olan belinden yukarısı insan olan bir canlı, kayalığın üstünde saçlarını taramaktadır. Belinden aşağıya kadar uzanan, sapsarı saçlarını tarayan bu denizkızı, dedem tarafından seyredildiğini anlayınca hemen denizin derinliklerine dalar ve gözden kaybolur. Keza benzer bir efsaneyi zamanında, Ankara Üniversitesi’ne yüksek lisans yapmak için Bahama Adalarından gelen, “Loura” isimli öğrenciden de duydum. Dedesinin yaralı halde bulduğu denizkızını, uzun uğraşlar sonucunda iyileştirdiği ve dedesi ölünceye kadar denizkızının sürekli gelip gittiğini söylemiştir.

Birçok kültürde masallara, hikâyelere ve filmlere konu edilen denizkızı efsaneleri, birbirine benzer ya da farklı şekillerde tasvir edilmiş varlıklar olarak kayda geçmiştir. Bazı hikâyelerde denize düşen insanları kurtaran, bazı hikâyelerde de büyüleyici sesleriyle insanları etkilediklerine ve gemilerin batmalarına neden oldukları rivayet edilir. Yukarıda bahsi geçen denizkızı efsanesinin gerçek olması, aslında geçmişte konu edilen ve gerçek dışı olarak kabul edebileceğimiz pek çok mitolojik kaynaklı varlıklara ilişkin anlatıların gerçek olabileceğine yönelik anlamlı izler taşır. Bu efsanenin diğer kültürlerle anılması ve anlatılagelmesi; aynı zamanda mitolojik kökenli efsanelerin yayılcılık kuramı içinde evrensel niteliğine vurgu yapar.

Antropolog Malinowski mitsel öğeleri, bilimin bir alternatifi olarak görerek gizemli olguları açıklamak için kullanır. Malinowski bilimi, her şeyi açıklayan, somut gelişmelerle ortaya çıkan, bir çeşit sosyal-kültürel yapı aracılığıyla sürdürülen bir değişiklik olarak görmemektedir. Aksi durumda ilkel toplumlarda da bir bilimin varlığından söz edilebileceğini söyler. Benzer şekilde Levi-Strauss da miti bütünüyle bilimsel kabul eder. Ona göre mit, modern bilimden daha az bilimsel değildir. Yani gerçeğin bir yansımasıdır. Mitsel öğeler, en temel anlamda soyutun değil, somutun bilimidir. Mit, algılanabilen somut nitelikleri kullanılır. Dolayısıyla mit, somut ve görünür olaylarla ilgilenir. Bu kapsamda, her iki anlayış için de önemli olan, mitin doğruluğuna inanılmasının yeterli görülmesidir (Segal,2012). Diğer bir ifade ile geçmişte ve günümüzde gerçek olup bilimin açıklayamadığı pek çok şey bulunabilmektedir.

Dini İçerikli Efsaneler

Dini içerikli efsanelerde olayların neredeyse tamamına yakını, İslam dini ile yakından ilintili olmakta ve dini figürler üzerine kurgulanmaktadır (Hekimoğlu, 2007:31). Bu tür efsaneler, daha ziyade geçmişte yaşamış olan evliya ya da ermiş nitelikli kişilerle ilişkili anlatılardır. Bu efsanelerde kişiler, keramet sahibi olan, birtakım olağanüstü yetenekleri ile halen günümüzde de mucizeleri görülebileceğine inanılan kişileri konu edinir. Anlatılarda bu kişiler, bir kişinin ya da topluluğun başına gelebilecek herhangi bir kötülüğün gelmesini engelleyen insanlar olarak tanıtılır. Anadolu'daki dini içerikli efsanelere baktığımızda, çoğu kere bu tür hikâyelerle insanların dini inanışının pekiştiği ve topluluk içi dayanışma duygusunun öne çıktığı görülür. Bu tür dini içerikli efsanelerin temel konusu daha çok keramet, olağanüstülük ve ibret alma temaları oluşturur. Bu efsanede Seyidoğlu'nun topluma yön verme işlevini, koruyucu olma ve tedavi edici işlevini ve bulunduğu yere anlam kazandırma işlevini; Bascon'un eğitime ve kültürel devamlılığı sağlama işlevini anlatılarda görmek mümkündür. Aynı zamanda, anlatılan bu tür efsanelerde psikolojik ve dini işlev baskın bir anlayışı temsil edebilmektedir. Bu efsanelerden bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Ardıçlık Mevkii: Erzincan ilimizin güneyinde merkeze bağlı Binkoç (Cırcını) köyü vardır. Bu köyün hemen yakınlarında bulunan türbenin... etrafı tamamen ardıçlıktır. Bu ağaçların yetişmesiyle ilgili efsane de şu şekildedir. Seydi Sultan, askerleriyle birlikte türbenin bulunduğu yerde düşmanlarıyla savaşa yapar. Savaş esnasında sultanın başı gövdesinden ayrılır ve başını koltuğunun altına alarak savaşa devam eder. Bu durumu gören bir kadın, askerlerden birine, bu nasıl iştir oğlum, başı koltuğunda orduyu nasıl yönetiyor diye söyler. Kadının bu sözü üzerine Sultan, kılıcını yere saplar ve orada ölür. Askerleri de ardıç ağacı olur. Fırat Nehri üzerine köprü yapılırken bu ağaçlar kullanılır. Sultan köprü bittiği gece köprüyü yıkar ve oradan geçen bir yolcuya da, hiçbir suretle ardıç ağaçlarının kesilmemesini emreder... Hatta köy yolu bile Ardıçlık Mevkii'nin elli metre aşağısındadır (Sakaoğlu, 2003: 97-98).

Kesik baş efsaneleri, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde anlatılan benzer efsanelerle ortak özellik gösterir. Hepsinde de görülen ortak motif, savaşçının kesik olan başıyla savaşımaya devam etmesi ve kesik başın gövdesiz olduğunun görülmesi üzerine ölmesidir. Örneğin Kars ilinde anlatılan kesik baş efsanesi ya da Ardıçlık mevkii efsaneleri bunlardan; sadece birkaçıdır. Bunların içlerinde en dikkat çekici olan İslam dini uğruna savaşarak şehit olan ve kesik başını koltuğunun altına alarak savaşan komutanlar gelir. Kahramanlık temalarını ve savaşları konu edinen bu tür efsanelerdeki savaşçılara; aynı zamanda kutsiyetlik atfedilerek ermiş gözüyle bakılması nedeniyle birçok yöremizde türbeler inşa edilmiştir. Bu tür halk anlatılarının, konu edilen kahramanı ve olayın geçtiği mekânı anlamlandırma (ya da kutsallaştırma) işlevi bulunmaktadır. Öyle ki, bu mekânların insanlar tarafından sık sık ziyaret edilmesi ve burada edilen duaların ve dileklerin kabul olacağına olan inanışlar, bu alanların kutsallığını daha da artırmaktadır. Özellikle bu tür efsanelerle olağanüstü olay vurgusu işlenmekte ve dinin kutsiyeti ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bunların yanında, benzer efsanelerin hem Anadolu hem de

Kıbrıs, Balkan ve Orta Asya coğrafyasında anlatılması yayılcılık kuramı gereği bu efsanelerin bir şekilde o bölgelerde de görülmesi, toplumlar arasında ortak bir kültür bağının olduğuna yönelik önemli bir işaret olarak kabul edilebilir.

Ayakbastı Mevkii: Tokat ili Erbaa ilçesinde... Ayakbastı Taşı adı verilen bir kaya parçası vardır. Horasan erlerinden Keçeci Baba bir gün... Keçeci köyüne gelir. Buraya yaklaşıncı bir ermeni köyüne uğrar. Kadınların birinden abdest almak için su ister. Bunun üzerine kadın kızgınlıkla, ırmağı gösterir... Keçeci baba, elindeki asasını vurduğu yerden su fışkırır... Allah’a dua eder... Bugün keçeci babanın namaz kıldığı köy mevcut değildir, onun yeri baştan sona mezarlıktır. Üzerine çıkıp ezan okuduğu taşın üzerinde ayak izleri vardır. Oraya ayak bastığı içinde o bölgeye Ayakbastı Mevkii adı verilmiştir (Sakaoğlu, 2003: 93-94).

Toplumsal işlevi gereği Ayakbastı Mevkii bulunduğu yere anlam kazandırmış ve bu alana farklı bakılmasını sağlamıştır. Erbaa halkının ayak basılan yeri halk anlatmasıyla efsane haline getirmesi o yeri; aynı zamanda kendilerinden bir parça olarak görmelerini sağlamıştır.

Abdurrahman Gazi: İran Şahı Abbas, Van kalesini almak için ordusu ile hücum eder. Ancak... adamlarından biri Şeyh Abdurrahman Gazi adında ermiş bir kişinin o kalede olduğunu, onu alt etmeden kalenin alınamayacağını söyler. Abbas, zatın ermiş olup olmadığını anlamak için, bir kuzu bir de kuzunun büyüklüğünde köpek kesip pişirtrek tepsi içinde kaleye gönderir. Elçi, tepsi içinde hediye getirdiği etleri Abdurrahman Gazi’ye sunar. Gazi, tepsi üzerinde duran iki parça etten kuzuya ait olanı alır... Tepsinin üzerinde duran köpek etine, oştı’ der. Köpek eski haline gelir ve havlayarak uzaklaşır. Elçi, memleketine dönerek olanları Şah Abbas’a anlatır. Bunun üzerine Şah kaleyi almaktan vazgeçer (Sakaoğlu, 2003: 133-134).

Deve Taşı: Halkın anlatığına göre, Seydişehir’in kurucusu Seyyid Harun-ı Veli’dir. Bu eren, cami yaptırırken, Beyşehir’de hüküm süren Eşrefoğlu Beyi, caminin yapımına yardım etmek için adamlarıyla birlikte çuvallar dolusu kerpici Harun-ı Veli’ye gönderir. Veli de bütün çuvallara tükürür ve teşekkürleriyle birlikte Eşrefoğlu Beyine gönderir. Beyin adamları Beyşehir’e vardıkları zaman getirdikleri çuvalların balla dolu olduğunu görürler... Bey, Veliyi ziyaret etmek için Seydişehir’e yola çıkar... ve bir aslana biner. Harun-ı Veli de bir taşla biner... Bey, Harun-ı Veliyi bir taşla binmiş halde görünce hayretler içinde kalır. Bunun üzerine bey... “asıl olan, cansıza binip onu yürütmek daha büyük olmanın işaretidir” diye söyler. Seydişehir’in Beyşehir yönünde halkın Deve Taşı adını verdiği taş bulunmaktaydı. Ancak alüminyum tesisleri o bölgede kurulduğu için taş kaldırıldı (Sakaoğlu, 2003:120-121).

Hızır: Bu anlatı, Yozgat ili Paşa köy kasabasında yaşanan bir olayı konu alır... Günlerden bir gün yaşlı bir amca ailenin birine konuk olur. Gelen konuk, hane halkı tarafından çok iyi ağırlanır... Döndüklerinde ise odada kimseyi bulamazlar. Kadın misafirin yatağını toplarken yastığın altında bir kese altın bulur.

Halk arasında Hızır’ın genellikle evlere, yoksul ve yaşlı görünümünde girdiği, ev halkı tarafından iyi karşılandığı evlere bolluk ve bereket getirdiğine yönelik genel bir halk inancı vardır. Bu şekilde, Anadolu’da misafir gelen yoksul ve ihtiyar görünümündeki kişilerin Hızır olabileceği ihtimaliyle yardım ve iyilik görmeleri sağlanır. Dolayısıyla

şıyla bu tür efsaneler, toplumsal değerleri koruyarak, topluma yön verme adına önemli bir işlevi yerine getirir (Hekimoğlu, 2007).

Olağanüstü Varlıklar Üzerine Efsaneler

Bu bölümde yer alan efsaneler, genellikle halk arasında cin, peri, cadı ya da al karası olarak açıklanan bireye ya da hane halkına musallat olması şeklinde halk arasında aktarılan anlatılardır. Bazen bu varlıklar insan kılığına (bir bayan ya da erkeğe, sevilen bir insan ya da herhangi bir hayvan kılığına) girebilir. Bu tür varlıkların insanlarla ilişkiye girdiğine, dostluk kurduğuna, onları sevdiğine ya da insana hem fiziksel hem de psikolojik olarak zarar verebileceğine inanılmaktadır. Bu tür anlatıların dinsel işlevi ağır basabilmektedir.

Cadı Avı: Bu efsane, bizzat kendinin yaşadığı seksen dört yaşındaki memur emeklisi kişiden aktarılmıştır. Olay Trabzon ili merkeze bağlı bir köyde 1930’lu yıllarda meydana gelir. Olayı bana anlatan kişi o dönemde köylerinde birçok erkek çocuğun sebepsiz yere öldüğünü söyler. Ve bunu da insan kılığında cadı olarak tabir edilen kişilerin erkek çocukların ciğerlerini yemesine bağlar. O dönemde bir yaşında olduğunu, aynı olaya kendisinin de maruz kaldığını; ancak bir din alimi olduğunu söylediği babasının cadı olarak adlandırılan varlığa suçüstü yaparak bunu engellediğini ve o varlığı yakaladığını iddia eder. Ve bir daha da bu türden olayların köylerinde yaşanmadığını söyler.

Cin Adaleti: Bu efsanenin geçtiği olay 1933 yıllarında Rize ili Fındıklı ilçesinde meydana gelen bir olaya dayanır. Bu olayda Erkan isimli bir kişi geceleyin evine dönerken bir yılanı rastlar. Korkarak yerden aldığı bir sopayla yılanı vurur; yılan kaçarken kendisi de oradan hızla uzaklaşır ve evine döner. Gecenin ilerleyen saatlerinde evinin kapısı şiddetli bir şekilde çalınır ve ardından kapıyı açar. Karşısında, köyün jandarma komutanı ve askerler durmaktadır. Jandarma komutanı Erkan’a bir yaralama olayına karıştığını ve acele olarak kendileriyle birlikte karakola gelmesi gerektiğini söyler... Götürüldüğü yerde bir mahkeme salonu, jandarma askerleri ve kendisinin de sima olarak bildiği mahkeme hakimi hazır şekilde bekler. Hakim kendisine sorar: “Bu akşam kime vurdun, kimi yaraladın” diyerek ısrarlı bir şekilde tekrar tekrar aynı soruyu sorar. Epey bir düşündükten sonra, bu akşam kimseye vurmadığını; sadece bir yılanın aniden önüne çıktığını, korkuyla yılanı sopayla vurduğunu söyler. Bunun üzerine hakim oraya topallayarak gelen kişiye neden yılan kılığında insanların önüne çıkıyorsun diye azarlar. Ve bir anda ortamda ne mahkeme salonu, ne hakim ne de jandarma kalır. Her şey yok olmuş, Erkan bilinmeyen bir dağın tepesinde, dikenlerin arasında kalmıştır. Evine ise çok zorluklar içerisinde sabaha karşı ulaşır. Durumu hanımına anlatır ve uzunca bir süre evinden dışarı çıkmaz.

Al Karası: Gümüşhane ilimizin Kelkit ilçesine bağlı Öbektaş köyünde... köy halkının cin adını verdiği (al karası) mahluk 2-3 günlük doğum yapmış olan bir kadını rahatsız eder... Bir gece, kadının kocası... odada saklandığı yerden çıkar ve cinin üzerine bir iğne batırır. Böylece cin zararsız hale gelir ve iğne ile birlikte o eve yıllarca hizmet eder. Biryandan da cin, ev sahibine kendisini bırakmaları için yalvarır. Sonunda dayanamayan ev halkı iğneyi çıkarır ve o da ayrılıp gider. Köylülerin dediğine göre o eve bir daha al karası gelmemiştir (Sakaoğlu,2003:144-145).

Olağanüstü varlıklar üzerine anlatılan halk anlatıları, kolektif inancın kuşaklar bo-

yunca aktarılmasına ve dini inanışın kuvvetlenmesine yardımcı olur. Bu tür efsaneler Anadolu'nun pek çok farklı ilinde birbirine benzer motiflerle anlatılır. Örneğin alkarası inanışı; sadece Anadolu halk anlatılarında yer almamakta Orta Asya'yı da içine alan geniş bir coğrafyada görülmektedir. Özellikle bu inanışlara, Türklerin İslamiyet'i seçmeden önceki dini inanış biçimlerinden biri olan Şamanizm inancında da görmek mümkündür. Bu anlatının geniş bir coğrafya içinde temsil edilmesi toplumlar arasında ortak bir kültür bağına işaret eder.

Tarihi Efsaneler

Bu türden efsanelerde, daha ziyade topluma mal olan kahramanlık olayları ve kahramanların cesurluğu, akıllılığı ve bilge yönetimi konusu işlenir. Olağanüstü özelliklerle donatılan bu kahramanlar, aynı zamanda kutsallığın birer simgesi durumundadır. Topluluk içi anlam ve değerleri pekiştirerek kuvvetlendirirler. Özellikle savaşı konu alan efsaneler, toplumların geçmişini hatırlatarak ortak bir kimlik ve geçmiş yaratırlar. Örneğin bir efsanenin, olağanüstü motiflerle işlenerek savaşın yapıldığı yerin anıtlarla yaşatılması, resmedilmesi, öğretilmesi ve bu şekliyle simgeleştirilerek kültürel bellekte var edilmesi ulusal kimlik inşasında önemli bir işlevi yerine getirir. Bu anlatılar Seyidoğlu'nun topluma yön verme, oluştukları yere anlam kazandırarak simgeleştirilmesi; Bascon'un eğitime ve kültürel devamlılığı sağlama işleviyle yakından ilişkili olmakta; ayrıca psikolojik ve dinsel işlevleri de açıklamaktadır. Aynı zamanda tarihi efsaneler, yerleşim yerleri, belirli yerler veya yapılarla (köprü, cami, kale...) ilgili olabilmektedir.

Çanakkale Savaşı'nda Kaybolan İngiliz Alayı: Çanakkale savaşında, 2760 tam teçhizatlı askerden, ağır makineli tüfeklerden ve 20 adet tanktan oluşan İngiliz Norfolk kraliyet alayı 12 Ağustos 1915 sabahı taarruza başladı. Türk askerleri ise hastalıktan, susuzluktan ve yorgunluktan dolayı oldukça bitkin haldeydi... Sıcak bir yaz günü olduğu için hava bulutsuz ve güneşliydi. Tepeye vardıklarında ise aşağıya doğru süzülen dev bir bulut, Norfolk kraliyet alayını içindeki askerleri ve ağır silahlarıyla birlikte yukarı çekti... Bu olaydan sonra tüm aramalara rağmen Norfolk kraliyet alayına ait hiçbir asker ya da malzeme bulunamadı. Çanakkale savaşından sonra olayın tanığı olan Yeni Zelandalı, İngiliz ve Türk askerleri alayın bir sis bulutu tarafından yutulduğunu imzalarıyla birlikte bizzat teyit etmişlerdir (<https://sizinti.com.tr/arsiv/sayi/135.html>).

Kıbrıs Savaşı: Kıbrıs Savaşında Beşparmak dağlarında... Türk askerleri, düşman askerlerini kuşatır... On kişi kadar yakalanarak teslim alınır. Yakalanan askerlere mücahit: "siz yüz kişiden fazlaydınız biz on kişiydik neden kaçtınız" diye sorar. Bunun üzerine Rum askerleri: "biz sizden kaçmadık sizin başınızda uzun boylu, sarıklı ve cübbeli birileri bizim mermilerimizi tutup gerisin geri atıyordu... Kimdi onlar biz ondan korkup kaçtık" derler (Çobanoğlu, 1998:109).

Kore Savaşı: Kore savaşı sırasında Diyarbakır ili Ali Pınar mahallesinde oturan Seyit Baba adında ermiş birisi varmış. Her gece Kore Savaşına gitmek için ortadan kaybolur, sabaha karşı hiç kimseye görünmeden yatarmış. Yine o gecelerin birinde Seyit Baba yaralanmış ve ev halkından biri yarasını görmüş ve bunun nedenini sormuş. Önce hiç bir şey söylemeyen Seyit Baba ısrarlar sonunda gerçeği anlatmış. Seyit Baba, sırrı ortaya çıkıncı için hemen oracıkta ölmüştür (Hekimoğlu, 2007:353).

Sonuç

Anadolu coğrafyasına baktığımızda sözlü edebi türün ürünü olan pek çok esere rastlanılabilir. Bunlar içerisinde efsaneler, topluluk duygularını yansıtmaları ve halkın inanışlarıyla doğrudan ilişkili olması nedeniyle diğer anlatılardan ayrılmakta ve önemini her daim korumaktadır. Anadolu'nun hangi bölgesine ya da iline giderseniz gidin, her topluluğun kendi içsel dinamiklerinin bir sonucu olarak kendine özgü halk anlatıları bulunur. Buralarda bir şekilde dinsel, tarihi, mitolojik ya da ders verme amaçlı pek çok efsane türü hikâyelerle karşılaşılır. Böylesi bir durum, efsanelerin nicel anlamda yaygınlığının yanında, toplum nezdinde kabulü konusunda kuşku götürmez bir gerçekliği ifade eder. Ortak amaçların kabulü, olağanüstü olayları açıklamaya çalışması, toplumsal yaşamı düzenleyici rolü ile insanları doğruluğa yöneltmesi, öğüt vermesi gibi birçok olgunun kökenini oluşturması efsaneleri edebi bir anlatıdan çok daha fazla bir anlam yükler. Bu yönüyle efsaneler, ait olduğu toplumlara belirli bir nitelik ve kimlik kazandırır.

Özetle efsaneler, halkların yaşam biçimiyle, tarihiyle ve sahip olduğu değerleriyle yakından ilintilidir. Öyle ki, herhangi bir efsanede Anadolu coğrafyasına ait ya da toplumumuzu ilgilendiren bir olayla karşılaşılabilir. Dolayısıyla efsanelerin sanatsal özelliğinin yanında, halkın fikirlerine temel oluşturan inanışlara yer vermesi onu geleneksel özünü kaybetmeyen bir halk ürünü olarak ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış içinde efsaneler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de nitelikli araştırmalara konu olmaktadır. Ancak bunların yeterli olduğu söylenemez. Önyargıdan uzak, toplumumuz için önemli bir kültür birikimi olan bu anlatıların daha kapsamlı bir şekilde araştırılıp derlenmesi gerekmektedir. Ancak böylesine bir sonuç efsane metinlerini hak ettiği konuma getirecektir.

Kaynakça

- Armstrong, K. (2005). Mitlerin Kısa Tarihi, (Çev: D. Şendil), İstanbul: Merkez Kitapçılık.
- Balandier, G. (2010). Siyasal Antropoloji, (Çev: D. Çetin Kasap), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Bates, D.G. (2009). 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri, (Çev: S. Aydın ve ark.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bonnefoy, Y. (2000). Mitoloji Sözlüğü, (Çev: C. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Çobanoğlu, A. (1998). İstanbul'da Buluşan Efsaneler, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dundes, A. (1984), Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth, Berkeley: University of California Press.
- Durkheim, E. (2005). Dini Hayatın İlkel Biçimleri, (Çev: F. Aydın), İstanbul: Ataç Yayınları.
- Eliade, M. (1973). "Myth in the Nineteenth and Twentieth Centuries," Dictionary of the History of Ideas, Philip P. Wiener (ed.), New York: Charles Scribner's Sons.
- Eliade, M. (2003). Dinler Tarihine Giriş, (Çev: L. Arslan), İstanbul: Kabala Yayınları.
- Eliade, M. (2001). Mitlerin Özellikleri, (Çev: S. Rifat), İstanbul: Om Kuram Yayınevi.
- Erhat, A. (2012). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Ergun, M. (1997). Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Cilt I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Eriksen, T. H. & Nielsen, F. S. (2001). A History of Anthropology, London: Pluto Press.
- Etöz, Z. (2011). Mitos ve İktidar, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(3): 157-166.
- Eyüboğlu, İ.Z. (2007). Anadolu İnançları-Anadolu Mitolojisi, İstanbul: Derin Yayınları.
- Fiske, J. (2006). Mitler ve mitleri yapanlar: Eski Masalların ve Batıl İnançların Karşılaştırmalı Mitoloji Tarafından İncelenmesi, (Çev: Ş. Duran), İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Frazer, J. (1991). Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri, (Çev: M. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- Freud, S. (2002). Dinin Kökenleri: Totem ve Tabu Musa ve Tektanrıcılık ve Diğer Çalışmaları, (Çev: A. Kapkın), İstanbul: Payel Yayınları.
- Geertz, C. (2010). Kùltürlerin Yorumlanması, (Çev: H. Gür), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hekimoğlu, M. (2007). Diyarbakır Efsaneleri, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Herzfeld, M. (2012). Antropoloji: Kùltürde ve Toplumda Teorik Uygulama, (Çev: B. Toksöz), İstanbul: Say Yayınları.
- Kimball, D.J. (2013). Savaşçı Kadınlar Amazonlar, (Çev: M. Çağdaş), İstanbul: İleri Yayınları.
- Kirk, G.S. (1973). Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures, Berkeley: Cambridge University Press.
- Levi-Strauss, C. (1986). Mit ve Anlam, (Çev: Ş. Süer ve S. Erkanlı), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Malinowski, B. (2000). Büyü, Bilim ve Din, (Çev: S. Özkal), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Maspetiol, R. (1974). Devlet, Mit ve İdeoloji, Çev: R. Akkaya, M.Ü. Hukuk Araştırmaları Dergisi, 808-828.
- Pettazzoni, R. (1984). "The Truth of Myth", In. Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth, A. Dundes (ed.), Berkeley: University of California Press.
- Piaget, J. (1982). Yapısalcılık, (Çev:F. Akatlı), İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2003), 101 Anadolu Efsanesi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2009). Efsane Araştırmaları, Konya: Kömen Yayınları.
- Segal, R.A. (2012). Mit, (Çev: N. Öрге), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (2005). Erzurum Efsaneleri, İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Yardımcı, M.(2008). Türk Halk Edebiyatında Anlatmaya Dayalı Türler ve Halk Bilimi, İzmir: Ürün Yayınları.

Özet

**GÜNÜMÜZ TOPLUMUNDA MİTLER: ANADOLU EFSANELERİ
ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME**

Arkaik toplumlardan günümüze gelen birçok edebi ürün bulunur. Bunların içerisinde belki de en anlamlı olan kuşaklar boyunca sözlü olarak aktarılan mit, destan, efsane ya da masalsı anlatılardır. Çünkü bu eserler, o topluma özgü duygu ve düşünceleri yansıtmakta ve bu özelliğiyle, insan davranışlarının anlaşılması adına önemli bilgi kaynağı sağlamaktadır. Sözlü kültürün bir parçası olarak kabul gören mitlerin günümüz koşullarına uyarlanmasıyla kendisini destan, efsane ya da bir yönüyle masal gibi sözlü anlatılarla ifade ettiği düşünülebilir. Efsanelerin oluşum kökenine yönelik mitolojik, tarihsel, dinsel ve fantastik olmak üzere birden fazla unsur kaynaklık eder. Bir efsanenin ortaya çıkışı; sadece mitolojik veya mitolojik ve tarihsel ya da tüm unsurların bir araya geldiği bir anlayışın ürünü olarak ortaya çıkabilir.

Bu çalışmada, günümüz mit olgusunun bir sonucu olarak görebileceğimiz, toplumumuzun kültürel bir yönünü temsil eden efsanelerin, Anadolu halk anlatılarında yeri ve önemi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mit, Efsane, Destan, Anadolu Efsaneleri, Anlatı.

Abstract

**MYTHS IN TODAY'S SOCIETY: A GENERAL ASSESSMENT
ON THE ANATOLIAN COMMUNITIES' LEGENDS**

There are many literal works handed down to us from the archaic communities. Maybe the most important ones are the oral narratives such as myth, epic, legend or tales which are handed down from a generation to another because these works mirror the feelings and attitudes of communities and they are important resources for understanding the behaviours of people better. Adapting myths which are accepted as a part of the oral narration to today's conditions, it can be thought that they explain themselves through such oral explanations as legends. There are several elements, namely mythological, historical, religious and fantastic elements, which are used as resources to explain the resource of legends. The creation of a legend can come into being as a result of the only mythological approaches or mythological and historical approaches or all these approaches' coming together.

In this study, the place and importance of legends, which can be seen as a result of the myth phenomenon and which represent a cultural side of our community, in Anatolian folk narratives.

Keywords: Myth, Legend, Epic, Anatolian Legends, Narrative.